

УДК 349.2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

Ніколенко Л.І., викладач
кафедри права
Придунайська філія
Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті розглянута система конституційно-правових гарантій трудових прав іноземців та осіб без громадянства за чинним трудовим законодавством України й міжнародними документами. Проаналізовано підходи різних учених щодо визначення понять «право на працю» та «гарантії». Визначено основні види гарантій трудових прав людини в Україні.

Ключові слова: право на працю, гарантія, конституційно-правові гарантії, іноземець та особа без громадянства, іноземний працівник.

В статье рассмотрена система конституционно-правовых гарантий трудовых прав иностранцев и лиц без гражданства в соответствии с действующим трудовым законодательством Украины и международными документами. Проанализировано подходы различных учёных относительно определения понятий «право на труд» и «гарантии». Определены основные виды гарантий трудовых прав человека в Украине.

Ключевые слова: право на труд, гарантия, конституционно-правовые гарантии, иностранец и лицо без гражданства, иностранный работник.

Nikolenko L.I. CONSTITUTIONAL-LEGAL GUARANTEES OF THE LABOUR RIGHTS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS IN UKRAINE

In this article is examine system of constitutional-legal guarantees of labour rights for foreigners and persons without citizenship in correspond to active laws of Ukraine and international documents. Analyse approach of different scientists according to definition “the right to work” and “guarantee”. Author determines main types of guarantees of labour rights of person in Ukraine.

Key words: right to work, guarantee, constitutional-legal guarantees, foreigner and person without citizenship, foreign worker.

Постановка проблеми. Принциповим положенням у конституційній практиці України є визнання пріоритету прав і свобод людини. На відміну від поширеного за радянських часів підходу «людина для держави», Конституція України 1996 р. (зі змінами та доповненнями від 15.03.2016 № 1-рп/2016) проголосила: «Держава для людини». У статті 3 Конституції держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Отже, проголосивши в статті 1 Основного Закону Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, Україна взяла на себе обов'язок гарантувати основні ідеї соціально-правової держави. Додержання трудових прав і свобод людини є найважливішим напрямом внутрішньої й зовнішньої політики держави, оскільки саме гарантування та практична їх реалізація є основним критерієм оцінювання рівня демократичного розвитку держави й суспільства загалом. Як підкреслює В. Тацій, здійснення прав і основних свобод людини та громадянина є одним із основних факторів, які забезпечують стабільність громадянського суспільства і свідчать про демократичність державно-правової системи [8, с. 3–18].

Що ж до реального забезпечення трудових прав і свобод людини та громадянина, а також гарантій їх додержання, то необхідним є дослідження теоретичних і практичних проблем додержання конституційних гарантій трудових прав іноземних працівників в Україні; створення реально діючих механізмів, що забезпечували б реалізацію конституційно-правових гарантій трудових прав іноземців та осіб без громадянства в Україні; удосконалення чинного трудового законодавства і приведення його у відповідність до Конституції України й міжнародно-правових актів.

Отже, трудові права людини та громадянина не можуть бути втіленими без реальних гарантій їх здійснення, розкриття змісту яких є предметом публікації.

Ступінь розроблення проблеми. Дослідженням питань удосконалення трудового законодавства з погляду наближення до міжнародних норм у сфері праці займалися науковці: К. Гусов, В. Жернаков, О.І. Процевський, І. Кисельов, М. Феськов, Г. Чанишева, О. Ярошенко. З'ясуванням змісту гарантій конституційних прав людини та громадянина в Україні займалися вітчизняні й іноземні фахівці в галузі конституційного права і теорії держави та права: О. Скакун, В. Погорілко, В. Чіркін, В. Нерсисянц, Т. Заворотченко, О. Гончаренко, Ж. Пустовіт та інші.

Метою статті є всебічний юридичний аналіз виникнення, розвитку й застосування правового регулювання статусу іноземців та осіб без громадянства.

Предметом дослідження є норми внутрішнього законодавства України й чинних міжнародних договорів, які визначають статус іноземців і осіб без громадянства.

Виклад основного матеріалу. Право на працю – одне з фундаментальних прав людини, природне право кожної людини, закріплене міжнародно-правовими актами, Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами й визнане всіма державами світу. Це право належить до групи соціально-економічних прав і в загальному сенсі відображає потребу людини створювати і здобувати джерела існування для себе та своєї сім'ї, реалізовувати свій творчий потенціал, виражати свою особистість.

Як зазначав В. Тацій, право на працю має основоположний, фундаментальний характер, із нього випливають усі інші трудові права [10]. Окрім права на працю, у міжнародних актах і конституціях відповідних держав устанавлюється певна система трудових прав, цей перелік не є вичерпним і має тенденцію до постійного збільшення.

О. Ярошенко відзначає, що право людини на працю – це категорія, яка відображає людську потребу в праці, що існує як у формі ідей, вимог людини до суспільства, держави, так і у формі законодавчо закріплених можливостей щодо задоволення цієї потреби. На його думку, важливість такого права, як право на працю, його специфіка визначаються тією роллю, яку відіграє праця в житті людей [8, с. 69].

Т. Заворотченко зауважує, що серед соціально-економічних прав є одне, існування якого робить можливим здійснення всіх інших, – це право на працю. Саме воно визначається головним, визначальним у системі прав, закріплених за членами суспільства. Право на працю є таким же природним, властивим людині нашого часу, як і право на життя. Від того, наскільки реальне це право, залежить реальність інших прав соціально-економічного характеру [6, с. 12].

Погоджуючись із цією думкою, В. Жернаков зауважує, що праця – це людська сутність, власне, сама людина, для розвитку якої й існує держава. Тому держава й визнала та закріпила в Конституції України саме право на виявлення своєї людської сутності, на вільну можливість її виявлення. Усе інше, що охоплюється словом «включає», знаходиться за межами права на працю. Воно стосується інших прав, свобод людини та громадянина, обов'язків держави та громадянина, спрямованих на стимулювання реалізації права на працю, на розвиток здібностей людини, на створення умов з її вдосконалення, на належну і справедливую їх оцінку тощо [12, с. 101–104].

Фундаментальний характер права на працю полягає в тому, що воно є підґрунтям для інших трудових прав: права на оплату праці, права на відпочинок, права на безпечні та здорові умови праці, забезпечення рівних можливостей без усякої дискримінації в просуванні по роботі тощо.

Гарантувати одержання роботи, гідну її оплату – це складові не права на працю, а

обов'язок держави, яка визнає права і свободи та їх гарантії змістом і спрямованістю своєї діяльності. Він розкривається в статтях 43, 45, 46, 48, 53 тощо Конституції України [1].

Зміст наведених статей Конституції враховує міжнародно-правові стандарти праці. Право кожної людини на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття проголошено Загальною декларацією прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.), Конвенціями й Рекомендаціями Міжнародної організації праці (МОП). На європейському рівні право на працю встановлено Європейською соціальною хартією (Рада Європи, 1961 р., переглянута в 1996 р.). Окремі положення щодо трудових прав закріплені в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (Рада Європи, 1950 р.), ратифікованій Україною.

Міжнародні акти визначають зміст права людини на працю як можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права) [7]. Європейська соціальна хартія проголошує, що «кожен повинен мати можливість заробляти собі на життя шляхом вільного вибору професії та занять» [9].

Але варто відмітити деякі істотні розбіжності. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року закріпив принцип «поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без відмінностей раси, статі, мови та релігії» (стаття 10) [15]. Цей принцип отримав подальший розвиток у Загальній декларації прав людини, яка проголосила, що «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності й правах». Вони повинні «володіти всіма правами та всіма свободами без будь-якої відмінності, як-то: стосовно раси, кольору шкіри, статі, мови, соціального походження та іншого положення» (стаття 2). Зазначимо, що Загальна декларація прав людини не проводить відмінностей між громадянами й негромадянами держави. Усі положення статей, що закріплюють права і свободи, розпочинаються словами «кожна людина». Ці положення стосуються й соціальних прав. Отже, якщо Устав ООН і Загальна декларація прав людини не проводить відмінностей щодо використання основних прав і свобод, то Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (від 19.10.1973, зі змінами та доповненнями від 16.01.2016 № 995-042) устанавлює право, яке розповсюджується на всіх, незалежно від громадянства певної держави. Це право на працю (стаття 6), право кожного на справедливі та сприятливі умови праці (стаття 7), право кожного на організацію професійних союзів (стаття 8), право кожного на соціальне забезпечення, захист, допомогу сім'ї й дітям без будь-якої дискримінації (стаття 10), право кожного на достатній життєвий рівень (стаття 11). Зазначений міжнародний документ допускає лише єдиний виняток із цього загального правила: відповідно до міжнародного договору, «країни, що розвиваються, можуть із належним урахуванням прав людини

та свого народного господарства визначати, якою мірою вони будуть гарантувати визнані в дійсному Пакті економічні права особам, які не є їх громадянами (п. 3 стаття 2)». Більш значні обмеження прав негромадян передбачені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. У силу істотних рис характеру прав людини міжнародний документ надає кожному основні права і свободи, які держави зобов'язані гарантувати кожному незалежно від будь-яких обставин.

Отже, будь-яка особа, яка тимчасово перебуває або постійно проживає на території будь-якої іноземної держави, повинна бути наділена всіма соціально-економічними правами, тоді повною мірою будуть утілені ідеї, які закріплені в статті 1 Загальної декларації прав людини, що «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності й правах».

Насамперед варто визначитися з етимологічним значенням поняття «гарантія», що в перекладі з французької мови (*garantie*) означає один із засобів забезпечення виконання зобов'язань, поруку в будь-чому, забезпечення [14]. У широкому значенні під гарантіями розуміють різноманітні засоби, що спрямовані на забезпечення реалізації встановлених законодавством прав і свобод людини та громадянина. У такому розумінні традиційно в юридичній літературі розрізняють політичні, економічні, соціальні, організаційні, юридичні й інші гарантії. Інколи як самостійні види деякі вчені ділять гарантії на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії, на внутрішньодержавні й міжнародно-правові, на загальносоціальні та спеціальні гарантії тощо.

Отже, конституційні гарантії – це вид правових гарантій, які є механізмом забезпечення дотримання, виконання, застосування й використання конституційних та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, юридичними й фізичними особами; вони мають найвищу юридичну силу та спрямовані на охорону передбаченого Конституцією України інституту прав, свобод і обов'язків людини та громадянина. Гарантії прав і свобод людини та громадянина – це умови, засоби, способи, які, у свою чергу, забезпечують здійснення в повному обсязі й усебічну охорону прав і свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення.

До конституційних гарантій належать такі: проголошення України соціальною, правовою державою (стаття 1); людина визнається в Україні найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави (стаття 3); в Україні визнається й діє принцип верховенства права, норми Конституції України є нормами прямої дії, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (стаття 8); чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства Укра-

їни (стаття 9); конституційні права і свободи гарантуються й не можуть бути скасовані, під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод (стаття 22); громадяни мають рівні конституційні права та є рівними перед законом, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (стаття 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, установлені Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (стаття 26) тощо.

Отже, право кожної людини на працю забезпечено широкою системою встановлених гарантій у державі, однак важливе місце в ній належить саме юридичним гарантіям, які являють собою фактичну можливість користуватися трудовими правами й виконувати свої обов'язки [16].

Отже, іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах (тобто іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну, постійно або тимчасово перебувають на її території або тимчасово перебувають в Україні) користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України.

Установлення трудових прав людини навіть у нормативно-правовому акті не є показником їх утілення. Велике значення має саме реальне забезпечення додержання прав і свобод іноземних працівників в Україні, що є однією з найважливіших ознак демократичної, соціальної та правової держави. Для гарантування можливості користуватися трудовими правами держава повинна забезпечити реалізацію конституційно-правових гарантій трудових прав кожному шляхом неухильного дотримання нормативно-правових актів, які регулюють трудові й тісно пов'язані з ними інші правовідносини.

Висновки. Отже, відповідно до зазначеного, будь-яка країна має поширювати конституційні права, свободи та обов'язки не тільки на своїх громадян, а й на осіб, які в тій чи іншій ролі перебувають на її території.

Тому з погляду конституційного права є важливим дослідження іноземців та осіб без громадянства в ролі суб'єктів конституційних правових відносин.

Виходячи з чинних Законів України: «Про правовий статус іноземців» від 17.02.2016, «Про громадянство України» від 19.02.2016, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 03.03.2016, з урахуванням положень міжнародно-правових актів можна зробити висновок, що іноземець (іноземний громадянин) – це особа, котра є громадянином чи підданим іншої держави, це підтверджено відповідними документами, не є громадянином України, але в силу свого по-

стійкого чи тимчасового перебування на території України, а також інших причин перебуває в правовому зв'язку з Україною в особі її компетентних органів. Що ж до осіб без громадянства, то вони визначаються як особи, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїми громадянами.

Основною причиною безгромадянства є різноманітні колізії національних законодавств про громадянство.

Оскільки в апатридів відсутній стійкий правовий зв'язок із певною державою, то це ставить їх у менш вигідне становище порівняно з громадянами держави, на території якої вони проживають. Вони, як правило, обмежуються в політичних правах, не можуть вимагати захисту від якої-небудь державою. У низці країн на осіб без громадянства не розповсюджується законодавство про працю й соціальне забезпечення. Держави регулюють правове становище осіб без громадянства за допомогою як національного законодавства, так і міжнародних договорів.

Між особами без громадянства і громадянами іноземних держав (іноземцями) існує юридично обґрунтоване розмежування. Воно викликано тим, що апатрид (особа без громадянства) не перебуває в громадянстві цієї держави й не має юридично важливих доказів свого стосунку до громадянства іншої держави. Правовий статус апатрида передусім визначається законами держави перебування. У разі переїзду апатрида в іншу державу його зв'язок із колишньою державою автоматично припиняється й виникає новий зв'язок із тією державою, де апатрид перебуває. Права та обов'язки апатрида, які набуті в колишній державі, автоматично не поновлюються. Вони визначаються тільки в тому випадку, якщо в новій державі діє закон щодо переходу цих прав і обов'язків або ця держава виконує відповідні міжнародні зобов'язання.

Що стосується громадян іноземних держав, то вони підкоряються не тільки порядку країни перебування, а й зберігають права й обов'язки щодо своєї держави. В іноземних громадян як громадян певної держави існують юридично регульовані правовідносини із цією державою незалежно від місця перебування цих громадян. Подібна держава, вимагаючи лояльності від своїх громадян, зобов'язана забезпечити їм установлені законом права й захист як на власній території, так і за кордоном. Держава поширює свою владу на громадян, навіть якщо вони перебувають за межами її території. У зв'язку з цим громадяни цієї держави, перебуваючи за її межами як іноземці, користуються щодо держави свого громадянства низкою прав.

Отже, правовий статус іноземних громадян і осіб без громадянства при низці загальних рис – не одне й те саме. Найвні відмінності стосуються докорінної позиції – прав і обов'язків особи щодо своєї держави: в іноземних громадян – це держава, яка надала їм громадянство, а в осіб без громадянства такої держави просто немає.

Обсяг прав і обов'язків іноземців та осіб без громадянства визначається міжнародними договорами й національним законодавством дер-

жави, де вони перебувають. Визначення цього обсягу – справа внутрішньої компетенції кожної держави. Проте держава повинна при цьому виходити з міжнародних стандартів, які є загальноновизнаними нормами міжнародного права.

Особливістю відповідальності іноземців та осіб без громадянства є те, що, на відміну від громадян України, у разі порушення законодавства України до них можуть бути застосовані спеціальні заходи відповідальності, а саме: скорочення терміну тимчасового перебування в Україні; видворення з України.

Загалом варто відзначити, що чинне на сьогодні законодавство України, яке регулює статус іноземців і осіб без громадянства, відповідає положенням відповідних міжнародно-правових актів, що діють у цій сфері, а також демократичним стандартам, що діють у більшості країн світу, де функціонує громадянське суспільство, у якому найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її права та свободи. Крім цього, можна також констатувати, що реалізація іноземцями й особами без громадянства свого правового статусу в Україні, попри певні проблеми, загалом також відбувається згідно з відповідними міжнародно-правовими зобов'язаннями України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України зі змінами та доповненнями від 16.01.2016 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
2. Бойко М.Д. Трудове право України: [навчальний посібник] / М.Д. Бойко. – К.: Олан, 2012. – С. 120.
3. Болотіна Н.Б. Трудове право України: [підручник] / Н.Б. Болотіна. – К.: Вікар, 2003. – С. 37.
4. Гетьманцева Н.Д. Конвенції та рекомендації міжнародної організації як міжнародні договори про працю / Н.Д. Гетьманцева // Держава і право. – 2013. – Спецвипуск.
5. Загальна декларація прав людини // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – С. 89.
6. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.М. Заворотченко; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2002. – С. 9, 12–14.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права // Бюлетень національної служби посередництва та примирення. – 2005. – № 4.
8. Прилипка С.М. Трудове право України: [підручник] / С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – Х.: ФІНН, 2010. – 280 с.
9. Європейська соціальна хартія // Офіційний вісник України. – 2006. – № 40. – С. 37. – Ст. 26–60.
10. Тацій В.Я. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави / В.Я. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 3–18.
11. Трудове право України: Академічний курс: [підручник] / за заг. ред. Я.М. Хуторян. – К., 2014. – С. 365.
12. Трудове право: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [В.В. Жернаков, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко та ін.]; за ред. В.В. Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 496 с.
13. Трудове право: [учебник для вузів] / отв. ред. Р.З. Лившиц і Ю.П. Орловський. – М., 2008.
14. Трудовое право / под ред. В.Ф. Гогоненко. – К.: Юнити-Дана, Закон и право, 2011. – 35 с.
15. Устав Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua.
16. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.]; за ред. В.Г. Гончаренка. – К.: Либідь, 2003. – С. 59.
17. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики): [монографія] / Н.Г. Шукліна. – К.: Центр навчальної літератури, 2015. – С. 332–339.